

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ІМЕНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

Віктор Петров

Листи до Софії Зерової

Упорядкувала Вікторія Сергієнко

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2021

ЗМІСТ

Віктор Петров і Софія Зерова: Роман у листах. <i>Андрій Портнов</i>	4
Від упорядниці.....	27
1943	33
1950	39
1951	61
1952	127
1953	179
1954	239
1955	295
1956	361
Додатки.....	397
Показчик	417

Віктор Петров і Софія Зерова: РОМАН У ЛИСТАХ

Те, що ми говоримо про інших людей,
завжди є тільки самовизнання.

Дівчина з ведмедиком

Кохання повинно збуджувати, а не задовольняти.

Доктор Серафікус

Віктор Платонович Петров був істориком і мовознавцем, літературознавцем і літературним критиком, археологом і письменником. Був приятелем Максима Рильського і Юрія Шевельова. Співробітником німецького військового відділу пропаганди й московського Інституту історії матеріальної культури. Автором праці про більшовицький терор і кавалером ордена Вітчизняної війни. Сином священника й керівником етнографічної експедиції про Миколу Щорса. А ще він був чоловіком Софії Федорівни Зерової.

Як оповісти історію кохання Віктора Платоновича й Софії Федорівни? Обоє надто легко засудити з висоти удаваної моральної правоти, особливо беручи до уваги трагічну долю першого чоловіка Софії і друга Віктора Петрова – Миколи Костьовича Зерова. Не так важко й снувати всілякі конспірологічні теорії, надто через очевидний факт співпраці Петрова із радянськими спецслужбами (тим більше, що зміст, перебіг та логіка цієї співпраці надалі викликають чимало запитань). На це накладаються неповнота архівних джерел, суперечливість наявних спогадів, повторюваність певних помилок чи вигадок.

Цей текст є спробою скласти докупи відомі дослідникам на цей момент шматочки фактографічного пазлу й звернути увагу на певні фрагменти спогадів, листування та художніх творів, що можуть привідчинити дверцята до однієї з найдивовижніших особистих й інтелектуальних історій українського ХХ століття.

Серця трьох

13 лютого 1920 року в Києві вінчалися Софія Лобода й Микола Зеров. Обом було по тридцять років. Софія була стримана, висока, таємнича і вимоглива, з тих жінок, що завжди лишаються при своїй думці й воліють самі обирати. Микола був поетом, пристрасно закоханим у досконале в мистецтві («непоправним естетом») й цілком безпорадним у повсякденні. Він вправно катався на ковзанах, полюбляв солодощі та конвалії, а ще мріяв побачити північне сяйво.

Практично відразу після вінчання подружжя виїхало з Києва до селища Баришівка, щоб пережити голодні часи «воєнного комунізму». Там Зеров викладав на соціально-економічних курсах й багато працював над власними творами. 1922 року до тієї самої Баришівки приїхав Віктор Петров – на чотири роки молодший за Зерових, так само випускник Київського університету св. Володимира (тільки 1918-го, а не 1914-го!), так само філолог. Петров був іронічний, насмішкуватий і суперечливий. Він полюбляв сонце, добру каву й розумові вправи, ідеальним партнером у яких був Зеров.

Восени 1923 року, повернувшись до Києва, Зеров обійняв посаду професора української літератури тамтешнього Інституту Народної Освіти (себто університету). Петров – також у Києві – працював в Академії наук.

1924 року в родині Зерових народився син Костянтин, Котик – «маленький Микола Костьович» з красивими очима матері й надзвичайними розумовими здібностями. Про сина Зерових залишив проникливий спогад один із учнів Миколи Костьовича:

Котик був дивовижним хлопчиком, але дуже хворобливим, і через те навіть не навчався у школі. Коли я приходив до Миколи Костьовича, він завжди сидів за партою, яка стояла в його кімнаті, і в мене було таке враження, що Котик увесь свій вільний час проводить у читанні та студіях. Не скажу, що хлопчик здавався мені ангелоподібним, та все ж було якесь відчуття, що він не жилець на цім світі... Микола Костьович любив Котика ніжно – такої любові й ніжності в людині, яка зовні справляла враження суворої, саркастичної та іронічної, я більше не зустрічав... Не знаю, чи міг він любити ще когось так, як Котика¹.

---

¹ Абрам Гозенлуд, У моєму Києві. Спогади [Публікація Степана Захаркіна] // *Україна Модерна*. 2005. Ч. 9. С. 307.

Друга половина 1920-х років, мабуть, найщасливіша доба в житті Зерова. Він – визнаний метр українського літературознавства, один із найяскравіших поетів і перекладачів. Зеров не приховував своєї інтелектуальної вищості й щиро радів оплескам студентів після лекцій. Ще більше він пишався своїм сином, маленьким Котиком.

Петров у другій половині 1920-х готував монографію про Пантелеймона Куліша (за яку 1930 року здобув науковий ступінь доктора літературознавства), а 1928 року – дебютував як прозаїк «В. Домонтович» із повістю «Дівчина з ведмедиком». Незабаром друком виходять й романізовані біографії: «Аліна і Костомаров» (1929) та «Романи Куліша» (1930).

У цей самий час почався його роман із Софією Зеровою...

Як у безумовному щасті розпізнати ознаки неминучої біди? Колишня студентка Зерова занотувала постфактум своє передчуття, побачивши Миколу Костьовича з Котиком: «Цим двом істотам, таким подібним межи собою, таким виключно обдарованим, таким особливим – їм обом разом – немає місця на землі. Довго їх життя так не протягнеться: бути біди»². Цікаво, що також постфактум Петров згадував, що восени 1934 року Зерова раптом потягло до Баришівки, й прокоментував це таким чином: «Це недобра ознака, коли людину тягне на старі місця»³.

На процеси «Спілки Визволення України» 1930 року Зерова примусили виступити свідком, а Петров був згаданий у свідченнях Сергія Єфремова серед членів «київського осередку». 1931 року заарештували їхнього спільного друга – Максима Рильського, який провів вісім місяців у Лук'янівській в'язниці. Вісім місяців, що, за пізнішою оцінкою Петрова, зламали митця й перетворили його поезію на «творчість, яка поетично ні до чого не зобов'язує автора і свідчить тільки про його вміння володіти віршем»⁴. 13 травня 1933 року покінчив життя самогубством Микола Хвильовий, який

---

² Алла Цівчинська, *Незабутнє, немеркнуче... (Повість-спогад про Миколу Зерова)*. Нью-Йорк, 1962. С. 29.

³ Віктор Петров, *Українська інтелігенція – жертва большевицького терору* // Віктор Петров, *Розвідки / Упор. В'ячеслав Брюховецький*. Т. 2. Київ, 2003. С. 698.

⁴ В[іктор] П[етров]. На засланні в Уфі // *Краківські вісті*. 1942. 23 серпня. № 186. С. 3.

палко підтримував Зерова та його орієнтацію на високу європейську культуру.

Для Зерова кінець наступного, 1934-го, став кінцем усього. Після нищівної партійної критики він втратив професорську посаду в університеті. А 3 листопада 1934 року втратив сина – десятирічний Котик помер від скарлатини. Тяжко захворіла й Софія Федорівна. За спогадами близької подруги Зерова, Людмили Курилової, він «знав, що дружина зраджує його і дуже мучився». На смерть Котика Микола Костьович написав сонет з моторошними рядками:

Потерей сына страшно заплатила
Судьба неверной и моей жене:
Её, больную, весть почти убила, –
Так для чего же жить теперь и мне⁵?

На похороні сина Зеров виголосив прощальну промову латинською мовою. На перелякано-здивовані погляди кількох присутніх на цвинтарі колег він відповів: «Що, вам здалося непристойним, що батько на похороні сина виголошує промову за всіма правилами латинської риторики?.. А вам не спало на думку, що я ховаю не тільки Котика, а й себе, що я, може, востаннє в житті виступаю...»⁶.

Вбитий горем Зеров переїхав з Києва до Москви, але це його не врятувало. Наприкінці квітня 1935 року Зерова заарештували в підмосковному Пушкіні, у 1936 році засудили до десяти років таборів із конфіскацією майна. Найціннішим майном Зерова була його багата київська бібліотека, дбайливо дібрані книжки у вишуканих палітурках...

Софія Федорівна зберегла листи, що їх Зеров надсилав із півночі. В них він зазвичай звертався до дружини «дорогой Соник», запитував, як часто вона «буває в Котика» (тобто на могилі сина), просив частіше писати, оповідав про перекладацькі плани й про побачене північне сяйво, яке нагадувало фісташкове морозиво. Одного разу, 1 січня 1937 року, Зеров запитав: «Отчего ты не пишешь мне ничего про Виктора Платоновича?»⁷. А 19 вересня 1937 року, вітаючи Софію із днем її майбутніх іменин, він написав: «Когда теперь мы проведем

---

⁵ Людмила Курилова, Зустрічі з Миколою Зеровим // *Сучасність*. 1987. № 10. С. 111.

⁶ Абрам Гозенпуд, У моєму Києві. С. 307–308.

⁷ Микола Зеров, *Українське письменство* / Упор. Микола Сулима. Київ, 2003. С. 1157.

его вместе?»⁸. Цей лист Зерова останній. 3 листопада 1937 року його було розстріляно в урочищі Сандормох у Карелії.

Петрова також заарештували. Це сталося 8 червня 1938 року. Але вже 21 червня він вийшов на волю. Дослідники нерідко пов'язують цей двотижневий арешт із перекваліфікацією на співробітника органів⁹. На початку 1941 року Петров обійняв директорство Інституту українського фольклору, його кандидатуру висунули у дійсні члени Академії наук. Але початок німецько-радянської війни не дозволив йому і далі просуватися академічно-управлінськими сходинками. Влітку 1941 року Петров був евакуйований з Академією наук до Уфи (Софія Зерова залишилася в Києві), а вже восени він з'явився в окупованому німцями Харкові, де незабаром почав працювати у військовому відділі пропаганди й редагувати часопис «Український засів». На завершальному етапі війни Петров переїхав до Берліна, де працював в Українському Науковому Інституті, а в січні 1945 року – до Мюнхена, де викладав у Богословській Академії УАПЦ та Українському Вільному Університеті.

Під час війни і в перші повоєнні роки він дуже багато публікував, зокрема, видав повісті «Без ґрунту» та «Доктор Серафікус» (обидві написані ще наприкінці 1920-х – в середині 1930-х років). За оцінкою одного із провідних літературних критиків того часу, в своїх повоєнних прозових творах Віктор Петров-Домонтович «цілком виразно зростає на очах у нас на центральну постать нашого мистецтва прози»¹⁰. У «Болотяній Люкрузі» – спогадах про післяреволюційний Київ і Баришівку – він пише про Зерова і згадує, що за студентських років той «був ніжно закоханий в одну з Лобод»¹¹...

Увечері 18 квітня 1949 року Віктор Петров вийшов зі свого мюнхенського помешкання і зник¹². В українському середовищі

---

⁸ Там само. С. 1176.

⁹ Свідченням цього є й знищення слідчої справи Петрова, вочевидь, для «заохочення майбутнього агента»: Сергій Білокінь, *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917–1941 рр.* Вид. 2-е. Київ, 2017. С. 575.

¹⁰ Володимир Державин, *Три роки літературного життя на еміграції (1945–1947)*. Мюнхен, 1948. С. 21.

¹¹ Віктор Домонтович, Болотяна люкроза (Фрагмент: Університетські роки) // *Календар-альманах на ювілейний 1948 рік*. Мюнхен, 1948. С. 114.

¹² Докладніше див.: В'ячеслав Брюховецький, *День, що може вмістити вічність // Обрії особистості: Книга на пошану Івана Дзюби* / Упор. Оля Гнатюк, Леонід Фінберг. Київ, 2011. С. 185–205.

цю подію тлумачили по-різному. Дехто звинувачував у «вбивстві професора Петрова» бандерівців. Дехто «припускав самогубство», шукаючи аналогій з героєм його повісті «Без ґрунту» архітектором Линником. Гіпотеза Євгена Маланюка полягала в тому, що Петров «не витримав аури хахлоемігрантства і – втік сам»¹³. Що є наймовірнішим: повторити долю свого літературного героя чи виявитися співробітником радянської розвідки?.. Існують свідчення, що напередодні зникнення Петров разом із Ігорем Костецьким та Юрієм Косачем дивився у кінотеатрі «Красуню й чудовисько» Жана Кокто¹⁴ – сюрреалістичну казку 1946 року, в якій Жан Марє зіграв одразу три ролі, зобразивши на екрані і принца, і потвору (який насправді викликає чи не найбільше симпатії), і закоханого в головну героїню хлопця, що вирушає убити чудовисько, але сам перетворюється на нього...

Загадка зникнення Петрова знайшла своє розв'язання трохи згодом, коли всі дізналися про його наукову діяльність як археолога в Радянському Союзі. Тим часом Віктор Платонович отримав рідкісну нагоду прочитати спогади про самого себе. Чи мав він до них доступ?.. Сам Петров у радянських анкетах про своє повоєнне перебування в Західній Німеччині писав про «закордонне відрядження» і «службу в Міністерстві зовнішньої торгівлі». А до відділу кадрів повоєнної Академії наук він приніс довідку про те, що під час війни перебував на окупованій території в якості «бійця партизанського загону ім. Берії».

Де насправді служив Петров і в чому саме полягала його розвідницька діяльність? Ще 1985 року Ігор Качуровський припустив, що його розвідницькі функції «не стосувалися нашої еміграції, а були пов'язані з перебуванням на посаді у гітлерівському Східньому Міністерстві»¹⁵. Сам Петров у 1960-ті роки розповідав

¹³ Архів дослідницької катедри Східної Європи Бременського університету [Archiv der Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen]. FSO 01-242 Eaghör Kostetzky. Лист Євгена Маланюка від 15 квітня 1954 року. Лист повністю ніколи не публікувався. Автор висловлює вдячність Олесі Лазаренко, яка звернула увагу на цю цитату.

¹⁴ Ігор Костецький, Фрагмент про В. Домонтовича // *Україна і світ*. 1953. Зош. 10–11. С. 52.

¹⁵ Ігор Качуровський, Ще у справі Віктора Петрова // Ігор Качуровський, *Спомини і постаті* / Уп. Олена Бросаліна. Київ: Кліо, 2018. С. 423. Уперше опубліковано: *Шлях перемоги*. 1985. 30 червня.

колегам-археологам, що мав на окупованій території два завдання: по змозі очолити український уряд (якщо до його створення дійде справа) та убити Гітлера (в один із його приїздів до Вінниці)¹⁶. В неформальній розмові з радянським журналістом він називав себе резидентом радянської розвідки в Харкові і в Берліні, якого мусили терміново вивезти до СРСР через те, що «засвітився зв'язковий»¹⁷. Чого варті такі «зізнання» колишнього розвідника? Чи не йшлося Петрову саме про те, щоби вони повторювалися у пізніших спогадах?

Ще цікавіше питання: чи знала Софія Федорівна про розвідницьку діяльність Віктора Платоновича? За спогадами колег Петрова, вона сама на таке питання відповідала ствердно й казала: «Одного разу приходив один чоловік, який розпитував про її статки, після чого вона отримувала певну допомогу...»¹⁸. Із цієї відповіді неможливо зрозуміти, коли саме приходив «один чоловік» і про яку допомогу йшлося... Відомо тільки, що Петров декілька разів писав Софії у 1943 році. Але залишається незрозумілим, чи (і яким чином) повернувся би Петров до СРСР і до неї, якби не «провал зв'язкового»?

Перший збережений повоєнний лист Петрова до Софії Федорівни надісланий з Москви аж у січні 1950 року. Перевестися ж із московського Інституту історії матеріальної культури до київського Інституту археології Петрову дозволили лише 1956 року.

У 1957 році Софія Зерова і Віктор Петров одружилися. Це сталося через тридцять п'ять років після їхньої першої зустрічі. Їм обом було за шістьдесят. І на них чекали ще дванадцять років спільного життя.

8 травня 1965 року Петрова нагородили орденом Вітчизняної війни I ступеня. 1967 року за сумою наукових праць він здобув учений ступінь доктора філологічних наук.

---

¹⁶ Михайло Брайчевський, В. П. Петров (Домонтович) // *Українська біографістика. Збірник наукових праць*. Вип. 4. Київ, 2008. С. 380–381; Надія Кравченко, Збагнення // Там само. С. 410–411.

¹⁷ Микола Шудря, На два фронти // *Українська біографістика*. С. 424, 426; Валентина Корнієнко, Особлива людина (Віктор Платонович Петров) // Там само. С. 393.

¹⁸ Анатолій Непокупний, Віктор Платонович Петров та його псевдонім В. Домонтович // *Українська біографістика*. С. 430.

1966 року в київському видавництві «Дніпро» вийшло «Вибране» Миколи Зерова. Передмову написав Максим Рильський, примітки підготували Григорій Кочур і Віктор Петров. Софія Зерова вказана як упорядниці. Трохи згодом вона підготувала спогади про Зерова для задуманого в Москві збірника, що мав вийти 1970 року. Цей збірник так і не побачив світ, але спогади Софії Федорівни збереглися.

Петров тим часом 1968 року видав відразу дві монографії: «Подсечное земледелие» й «Скіфи. Мова і етнос». 1972 року вийшла третя – «Етногенез слов'ян». Це стало можливим завдяки клопотанням його колежанки з Інституту археології Катерини Корнієнко, чоловік якої керував сектором літератури та мистецтва ЦК КПУ. Її ж зусиллями Петров із дружиною отримали власне помешкання – вельми скромну двокімнатну квартиру на другому поверсі «хрущовки» прямо навпроти Володимирського ринку. У помешканні практично не було книжок. Можливо, це був різновид неприв'язаності до речей, про яку так багато розмірковував один із головних героїв праць Петрова – Григорій Сковорода... Так чи так, але єдиною прикрасою помешкання був писаний маслом портрет Миколи Зерова. Щороку на день народження першого чоловіка Софія ставила перед портретом букет його улюблених конвалій.

Віктор Петров помер 8 червня 1969 року, очікуючи на кореспондента журналу «Огонек», якому він мав оповісти про своє розвідницьке минуле. Його було поховано, знов-таки завдяки допомозі Корнієнків, на Лук'янівському військовому цвинтарі. Софія Зерова зберегла листування й папери обох своїх чоловіків. Вона померла у віці дев'яноста п'яти років 15 липня 1985 року й, згідно із заповітом, була похована разом із Віктором Платоновичем.

Спогадів про Петрова Софія Федорівна не залишила. Жодної їхньої світлини удвох дотепер не опубліковано. Подальша доля портрета Зерова з їхнього помешкання невідома.

Нічого окрім дружби...

Зеров, якщо не враховувати запитання у таборовому листі до Софії, нічого більше про Віктора Платоновича не написав. Але було декілька епіграм, з яких одна дійшла до нас у щонайменше чотирьох версіях!

Зі слів Софії Зерової Сергій Білокінь записав такий текст:

Виктор Петров непонятен,
Странен в сужденьях своих.
Был бы, как солнце, без пятен,
Если б немножко утих¹⁹.

У спогадах про Зерова Людмила Курилової цю саму епіграму наведено так:

Виктор Петров непонятен,
В мыслях туманен своих.
Был бы он солнцем без пятен,
Если б немножко утих²⁰.

Сам Петров у листі до Михайла Могилянського наводив цю зеровську епіграму в значно дошкульнішій формі:

Виктор Петров непонятен,
В мыслях развратен своих.
Был бы он солнце без пятен,
Если б немного затих.

І додав, що в первісному варіанті останній рядок звучав: «Если бы был он жених»²¹.

Чому жінки, пригадуючи той самий текст, виявилися поблажливіші до Петрова, ніж він сам до себе? Яку роль тут грав адресат листа – Михайло Могилянський – науковець і письменник, який, як і Петров, захоплювався іронією Анатолія Франса й постаттю Пантелеймона Куліша, а також був автором так і не опублікованого роману «Честь» (1929), що містить очевидні паралелі із прозою В. Домонтовича?

Так чи так, в усіх варіантах епіграми ключовим є слово «незрозумілий». Чи Зеров справді не розумів Петрова? Принаймні він сам

---

¹⁹ Сергій Білокінь, Микола Зеров // *Наш сучасник Микола Зеров* / Упор. Марина Зерова, Роман Корогодський, Михайлина Коцюбинська. Луцьк, 2006. С. 223.

²⁰ Людмила Курилова, Зустрічі з Миколою Зеровим. С. 95.

²¹ Цит. за: Віра Агеева, *Поетика парадокса. Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича*. Київ, 2006. С. 26–27.

видавався Петрову, наскільки можна судити з текстів останнього, зрозумілим. Для Петрова Зеров був цілісною постаттю, що «розкривала себе в ентузіязмі»²².

У повоєнних спогадах про «неоклясиків» Петров так зобразив Зерова:

живий, експансивний, рухливий, як живе срібло, надзвичайно чемний і коректний, людина високого й відкритого розуму і в жаднім разі не ідеолог... Метр, а не ідеолог... Людина оцінки, гурман і естет... Однаково високо він цинив добре загострені олівці..., міцний, за власним рецептом добрий чай, добрих приятелів, вроду жінок і жіноче товариство, добрі вірші, книги і саме добре оправлені книги, вбрання, що було б елегантне²³.

За спогадами Петрова, ключовим словом до розуміння феномену так званих неоклясиків є слово «дружба»: «Була дружба і, поза цим, не було нічого іншого»²⁴.

Григорій Костюк згадує розповідь Бориса Якубського (який, до речі, був боярином на шлюбі Зерова та Софії), що Петрова «за постійну іронію й за гострий язик трішки недолюбливали. Але Микола Костьович завжди умів ставити його у смішну ситуацію. І це рятувало становище»²⁵.

Софія Зерова про знайомство з Петровим у Баришівці згадувала так:

У нього було багато спільних інтересів із Зеровим, вони могли годинами розмовляти про нові книжки, іноді сперечалися – смаки в них були різні. Я звичайно не встрявала в чоловічу розмову, пильнувала своїх справ, але прислухалася до неї з цікавістю. Петров був насмішкуватий, любив парадокси, але Зеров спритно відбивав його напади і не дарував йому нічого, іноді врочисто обвинувачував його за неточність якихось деталей. Але в'їдливості та образ ніколи не було, сперечалися палко,

²² В. Домонтович, *Спрага музики* / Упор. Віра Агеєва. Київ, 2017. С. 437.

²³ Там само. С. 427.

²⁴ Зазначимо на берегах, що в оцінці цієї тези Петрова варто пам'ятати влучне зауваження Володимира Державина про «неоклясиків» як «ідеальну літературну школу»: «Наївно думати, що школи, мовляв, не було, бо не було ні статуту, ні літературних зборів, ні декларацій. Ще наївніше – думати, що школи не було, а була внутрішня приязнь і особисте приятелювання». Див.: Володимир Державин, *Поезія Миколи Зерова і український класицизм* // Микола Зеров, *Sonnetarium*. Берхтесгаден, 1948. С. 14.

²⁵ Григорій Костюк, *Зустрічі й прощання. Спогади у 2-х кн.* Книга 1. Київ, 2008. С. 161.

доброзичливо й часто дуже потішно; для мене завжди цікавими були їхні «двобой»²⁶.

Сам Петров не раз писав про Зерова. У четвертому (за 1943 рік) числі «Українського засіву» він рецензував львівське видання «Камен». 1946 року в «Рідному слові» він опублікував велику статтю про «історико-літературні взаємовідносини» Зерова й Івана Франка²⁷.

У нарисі Петрова «Українська інтелігенція – жертва більшовицького терору» (написано 1944 року, опубліковано у 1955–56 роках) постать Зерова – одна з головних. У коротшій версії нарису Петров, із не властивою йому ноткою патетики, закінчив оповідь про загиблого поета словами, що той «виростає в образ зворушливий і героїчний, де некорисливість праці сполучається з її самовідданою величністю»²⁸. У ширшій версії нарису цього патетичного акценту вже немає. Натомість з'являється теза, що мученицький шлях Зерова – це «типова путь» значної частини української інтелігенції. Наявні й нові деталі. Зокрема, згадуючи про студентські оплески після виступу Зерова в 1934 році, Петров запитував: «Чи ж надто важко пізнати в несподіваному успіхові ознаки близької загибелі?»²⁹. Це запитання суголосне тезі з пізніших споминів Софії Зерової, яка напише, що казала тоді чоловікові: «Аплодисменти пробачають лише артистам, а ти не артист – тобі їх не пробачать!»³⁰.

Петров-Домонтович як дослідник кохання

Усі повісті В. Домонтовича – повісті про кохання. Їхні головні герої – вчені, книжні люди (втомлені книжками й пересичені знаннями) у неодмінних окулярах, самотні (без родини і дітей), але з химерними примхами, мінливим настроєм й багатою (часто хоробливою) уявою. Із множинності кохань їх приваблюють нетипові, небанальні ситуації, *але* радше в теорії, ніж на практиці. Вони тео-

---

²⁶ Софія Зерова, Спогади про Миколу Зерова // *Київські неокласики* / Упор. Віра Агеева. Київ, 2003. С. 103–104.

²⁷ Віктор Петров, Микола Зеров та Іван Франко (До історії історико-літературних взаємовідносин) // Віктор Петров, *Розвідки*. Т. 2. С. 781–799.

²⁸ Віктор Петров, *Розвідки*. Т. 2. С. 651.

²⁹ Там само. С. 698.

³⁰ Софія Зерова, Спогади про Миколу Зерова. С. 109.

ретичні експериментатори з коханням. І їхні романи – це здебільшого розмови. А ще сні, листування й спогади. Повісті Петрова – значною мірою – діалоги про кохання. В «Докторі Серафікусі» В. Домонтович пише: «Вони говорили про кохання!»³¹. І знак оклику наприкінці є дуже доречним!

Якщо головні чоловічі герої Домонтовича – це розгублені теоретики, то головні жіночі постаті – відважні практикантки кохання. Це вільні ініціативні жінки, які «волюють вибирати самі». На жаль, біографічна повість Петрова про одну з таких жінок – Марію Вілінську, яка друкувалася під ім'ям «Марко Вовчок», – «цього Моцарта любовних історій» свого часу, так і лишилася недописаною. Петров дав письменниці таку характеристику: «Вона подобається чоловікам. Вабить їх увагу з першого погляду. Її спокій хвилює. Її замкнена певність бентежить. Вона здається холодною. В ній є щось, що дратує чоловіків... Вона не така, як всі... в ній є щось неказане, якась нерозгадана таємниця»...

Головні герої завершених романізованих біографій Петрова – Костомаров і Куліш – нерозгаданою таємницею для Петрова не були. Костомаров, приміром, «ніколи не був собою», «в кожній істині він умів розкрити її протилежний сенс» й зрікався кохання саме тому, що кохав. Його шлюб із Аліною Крагельською було відкладено на двадцять шість років (за бажання, тут можна провести паралелі із відкладеним шлюбом самого Петрова). Куліш у зображенні Петрова своєю половинчастістю й нерішучістю вельми нагадує Костомарова: «Він ніколи й ні в чому не міг виявити себе цілком... В своїх взаєминах з жінками Куліш такий же примушений, приголомшений, стиснений, як і в своїх політичних і громадських виступах».

Ось ще одна нещадна цитата (а може, й авторське визнання):

Що є привабливіше для людини, як здаватись не такою, яка вона є? Обережна, передбачлива, практична й цнотлива людина завжди бажає здаватись необачною, чудною й розпусною... Холоднуватий, стриманий і педантний Куліш казав про себе: «Моя душа не знає впину!» Цієї

---

³¹ Тут і далі художні твори В. Домонтовича цитуються за виданням: В. Домонтович, *Проза* / Ред. Юрій Шевельов. Т. 1–3. Нью-Йорк, 1988.

однієї фрази досить, щоб навіки розчаруватись в самовизнаннях і ніколи на них не покладатись. Досить хоч трохи знати Куліша, щоб не повірити йому, коли він казатиме про свої «необачні в світі», «юродиві в світі помисли». Інша річ, що йому хотілось скидатися на юрода. То зовсім інша річ! Але він *клеветав*, ошукував себе, коли називав себе юродом, нахабою й Дон-Жуаном.

Змальований Петровим Куліш «утримується здійснити кохання». Зрештою, всі чоловічі герої Домонтовича чимось подібні до його Куліша. У своїх міркуваннях про *arg amandi* вони особливо цікавляться девіаціями любові, природою бажання та його стримуванням, (не)потрібністю інтимної близькості та осмисленою відмовою від неї.

Одна із тем, що приваблює Петрова, – природа аскетизму. В «Докторі Серафікусі» професор Комаха зізнається Вер, що він хотів би мати всіх жінок і тому зрікся будь-якої. А сама Вер (про яку Домонтович пише: «Ніщо не заважало їй віддатись, і саме через те не віддатись набуло для неї особливої вибагливої гостроти») пояснює художникові Корвину, який мріє про інтимну близькість із нею: «Самозневага це приправа до гордощів, щось ніби гірчиця для біфштексу». У статті про Григорія Сковороду Петров наголошував, що той «за пониженням ховав свідомість свого надлюдства» й «одягався в убрання смиренности, щоб мати вигляд божества»³². Петров добре розумів, що справжню гординю тому й нелегко розпізнати, що вона зневажає вульгарні задоволення й дуже нагадує справжнє упокорення. За позірною парадоксальністю цієї думки – майже психіатричний діагноз.

Припускаю, що в цьому ж ключі варто прочитати й інші, «парадоксальні» думки про кохання, вкладені Петровим до вуст його героїв: «Покохати? Де проходить межа, що відокремлює почуття од цинізму, чемність од образи, коректність од бруталности?» або «Є різні способи кохання: можна в коханні кохати лише себе, можна кохати своє кохання до жінки і можна, нарешті, кохати не себе й не своє кохання, а лише ту, яку кохаєш».

---

³² Віктор Петров, Теорія «нероблення» Гр. Сковороди // *Життя й Революція*. 1926. № 4. С. 52.

Чи не головна думка, що видається вельми близькою Петрову, вкладена ним у уста Вер: «Кохання повинно збуджувати, а не задовольняти». Чи не про те саме ішлося Вікторові Гюго, коли він розважав про безглуздість дозволеного кохання? І не випадково Петров назвав його «Людину, що сміється» «романом автовизнань»³³. Так само не випадково головний герой «Дівчини з ведмедиком» каже: «те, що ми говоримо про інших людей, завжди є тільки самовизнання. Наші закиди іншим людям майже завжди приховані самообвинувачення».

У повістях Петрова кохання не раз уподібнюється до музики, зображується як почуття, що з презирством ставиться до мови й не потребує слів. І попри це основна дія повістей Домонтовича – в діалогах!

У одному з таких діалогів головний герой «Без ґрунту» каже коханій жінці: «Ми одвикаємо діяти, відчувати й думати за власною ініціативою. Ми діємо, думаємо, живемо за загальними приписами, що стосуються мільйонів». На уточнююче запитання своєї супутниці він поширює цю тезу і на кохання. Трохи раніше та сама думка (тільки більш «науково») подана в «Романах Куліша»: «Насправді можна було б говорити тільки про соціальну зумовленість і соціальну умовність любовного інстинкту. Кохання не є індивідуалістичне переживання... Кохання є соціальне почуття. Воно деформується під впливом суспільних взаємин, класової ідеології, смаків, мистецьких ілюзій».

Залежність людини від епохи, трагізм переживання зламу епох – одна із наскрізних тем Петрова. Чи не йшлося йому також і про те, щоб у власному житті спробувати перемогти тяжіння епохи, виграти криваве змагання із часом, досконало зрозумівши його логіку? Не просто вижити всупереч усьому, а й вибороти спільне життя із коханою жінкою? Недарма ж на самому початку роману з Зеровою він написав у післямові до «Лісової пісні» Лесі Українки: «Не зраджує себе той, що свого не зраджує кохання»³⁴.

---

³³ Віктор Петров, «Людина, що сміється» // Віктор Гюго, *Людина, що сміється*. Харків, 1930. С. XXI.

³⁴ Віктор Петров, *Лісова пісня* // Віктор Петров, *Розвідки*. Т. 1. С. 387.

Петров і жінки

Ігор Костецький, згадуючи Петрова, 1953 року написав: «Про його взаємини з жінками мені невідомо нічого»³⁵. Того ж таки 1953 року Борис Крупницький згадував, як «Віктор Платонович твердив, що бездітний чоловік не доводить свого права на існування, не виконує свого призначення (...). А іноді з певною задумою Петров говорив: «як було б добре мати дитину... без допомоги жінки»»³⁶. У цих словах Петрова – пряме повторення однієї із «парадоксальних» тез головного героя «Доктора Серафікуса».

Утім, найцікавіше інше. Виглядає на те, що не тільки Костецькому й Крупницькому, а й іншим емігрантським колегам Петрова нічого не було відомо про його взаємини із Софією Зеровою. Або вони узгоджено ані словом про них не згадували. Це стосується навіть неприхильних до Петрова текстів, чи не найпоказовішим з яких є написана 1972 року «повість зі спогадами» Василя Чапленка, у якій Віктор Платонович Петров трансформувася у Вадима Платоновича Петренка – «тип примусового радянського сексота»³⁷. Чапленко побудував свою оповідь навколо історії кохання професора Петренка до жінки, званої йому з України, яку він випадково зустрів знову в таборі для переміщених осіб. Фантазійна історія Чапленка сентиментальна й ідеалістична. І його Петренко – аж ніяк не налаштований на виживання Петров, кохана жінка якого перебувала по інший бік кордону. Цікаво, що саме Чапленко вивіз на Захід неопубліковані сонети Миколи Зерова і тим самим врятував їх від знищення.

Контакт із Зеровим Чапленку допомогла встановити Докія Гуменна. Її перу належить чи не єдине свідчення про «залицання» Петрова. 1937 року вона працювала кресляркою на розкопках й згадала у спогадах, як завжди жартівливий Петров одного безлюдного ранку на Коломийщині «наставив губи цілуватися»³⁸, після чого вона втекла... Про що свідчить цей запис? Чи варто поспішати оголошувати на його підставі про те, що Петров був «вельми охо-

---

³⁵ Ігор Костецький, Фрагмент про В. Домонтовича. С. 51.

³⁶ Борис Крупницький, Мої спогади про В. Петрова // *Україна*. 1953. № 9. С. 735.

³⁷ Василь Чапленко, *Його таємниця: Повесть зі спогадами*. Нью-Йорк, 1976.

³⁸ Докія Гуменна, *Дар Евдотей. Испит пам'яті*. Київ, 2004. С. 462.

чий до жінок» і що «така чоловіча активність... цілком узгоджується з відкритим еротизмом його літературних творів»³⁹? А може, тут доречно пригадати відкрите запитання з опису Петровим множинних романів Марка Вовчка й її небажання остаточно вибирати поміж Кулішем і Тургенєвим: може й справді існує «велике кохання, коли можна все дозволити й на все піти, мати ще десять романів, інтриг, закоханостей і все ж зберегти в собі цнотливу й піднесену ілюзію кохання єдиного й назавжди незмінного?»

Очевидно одне: Петров і його твори дуже цікавили Гуменну. В її щоденнику кінця 1940-х є запис: «Мене... здивувала двозначність його оповідання «Сірко». Там же репатріація освітлена в позитивному дусі. А стиль «Апостолів». А безперспективність інтелігенції в «Серафікусі». А філософські етюди. А Марко Вовчок. Він же скрізь показав себе в'юном...»⁴⁰. У 1950-ті вона ж занотувала: «В[іктор]. П[латонович]. – жалко його, що він так хотів сердечності, так боявся це показати... От уже оригінальна постать і неповторна, трагічна і багатоскладова, включно з тією зовнішністю»⁴¹.

Тексти Гуменної прямолінійні та чесні. Чи не вдалося їй в чистоті й прямолінійності думки впритул наблизитися до розгадки? Зокрема, звернувши особливу увагу на зовнішність Петрова. Щоправда, про неї, а точніше, про стиль одягу Віктора Платоновича згадують чимало мемуаристів. Вони описують Петрова в уніформі співробітника повітряної охорони в довоєнному Києві, яка йому «не пасувала»; пишуть про німецьку військову уніформу, що «виглядала на ньому як лантух», про абсолютно невиразні сірі й зелені повоєнні піджаки⁴². Чи ішлося, як припускав Юрій Шевельов, про «байдужість до своєї зовнішності»⁴³? Чи може, про свідоме відкидання, заперечення дендизму як піднесення бездоганності одягу до рівня мистецького вислову?

³⁹ Віталій Андреев, *Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого*. Дніпропетровськ, 2012. С. 107.

⁴⁰ Цит. за: Віталій Андреев, *Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії*. С. 167.

⁴¹ Там само. С. 254.

⁴² Мій науковий керівник, Ярослав Дмитрович Ісаєвич, оповідав мені якось, як він вирішив піти в Києві на виступ Петрова, знаючи його довоєнні публікації. У підсумку львівський історик був розчарований і зовнішністю Віктора Платоновича, і тими казенними тезами, які він зачитував із папірця.

⁴³ Юрій Шерех, Віктор Петров, як я його бачив // *Україна*. 1951. № 6. С. 427.

Сам Петров нагадував, що заперечення – це форма негативного ствердження. Іншими словами, підкреслений антидендизм можна прочитати як найвищий вияв дендизму. Або навіть як таку вищість, яка вже не потребує зовнішнього виявлення. Говорячи про Рильського, Петров зазначив: «Це прикмета справжнього денді, не мати вигляду денді»⁴⁴. Загострюючи це спостереження, можна би навіть описати Віктора Петрова як Оскара Вайлда *навпаки*. Вайлд відкрито провокував суспільство і своїм бездоганним одягом, і парадоксальним стилем. У листопаді 1895 року він пережив, мабуть, найбільше приниження у своєму житті: засуджений до тюремного ув'язнення за «тяжкий злочин непристойного поведіння з іншим чоловіком», коротко підстрижений та зодягнений в тюремну робу, він упродовж півгодини був об'єктом насмішок натовпу на одному з лондонських вокзалів. Вийшовши із в'язниці, Вайлд скаже, що тепер він переконався в тому, що падіння важать незрівнянно більше, ніж успіхи⁴⁵. В нарисі Петрова про Вінсента ван Гоґа є ідентична теза про корисність поразок. Інший «парадокс» Вайлда – «Єдиний спосіб звільнитися від спокуси – піддатися їй» – Петров повторив майже дослівно в «Дівчині з ведмедиком».

Денді, як підкреслено в «Аліні і Костомарові», це людина несподіваних екстравагантностей, яка ніколи не поводить себе як прийнято. Петрова це стосувалося не менше, ніж Вайлда. А може, і більше. От тільки провокував він обережніше. І ставати посміховиськом для натовпу ніяк не хотів. Він знав, що добровільне позирне упокорення може не принизити, а вивищувати.

Софія

Якщо в трикутнику Зеров – Софія – Петров і є справжня загадка, то це Софія. «Стримана жінка» без перепадів емоцій, «із вольовою вдачею»⁴⁶. Про неї ми знаємо найменше. Її листи не збереглися. Ми можемо тільки здогадуватися, *що* і *як* саме вона відповідала і Миколі Костьовичу, і Вікторові Платоновичу.

---

⁴⁴ Віктор Петров [Поетична творчість М. Рильського] // Віктор Петров, *Розвідки*. Т. 1. С. 99.

⁴⁵ Nicholas Frankel, *Oscar Wilde. The Unrepentant Years*. Cambridge, Mass., 2017. P. 50.

⁴⁶ Людмила Калинович, Пам'яті В. П. Петрова – записи, уривки, спогади // *Українська біографістика*. С. 418.

За словами Курилової, Софія Федорівна знала про її листування і «дружбу» із Зеровим:

Окрім її без сумніву дуже привабливої зовнішності, було в ній *щось своє*: ніякої трафаретности, ніякої сірости... вона була розумна, досить освічена, тактовна, добре знала польську мову й трохи французьку, любила читати, добре орієнтувалася в людях, розуміла їх... Вона не ревнувала мене до Миколи Костьовича, певно відчуваючи своїм жіночим еством, що з мого боку не загрожує жадна небезпека. Проте, я переконана, що глибинної суті наших стосунків і нашої приязні вона все таки не уявляла. І це, мабуть, було на краще⁴⁷.

В одному із таборових листів Зеров назвав Софію «трезвой и земной»⁴⁸. Невідомо, що саме відповіла Софія Федорівна на запитання чоловіка про те, чому вона не пише про Віктора Платоновича, але в наступному листі Микола Костьович запевнив дружину, що вона не має підстав непокоїтися за свою репутацію⁴⁹.

Сам Віктор Платонович писав до Софії у квітні 1955 року з Москви так:

Что касается меня, то я всегда был убежден, что Ты никогда не изменяла себе и всегда ходила неизменно только своими путями. Разве могло быть когда-либо иначе?

У каждого человека в его жизни есть свои узлы и эти узлы время от времени повторяются. «Своя дорога» это один из Твоих жизненных узлов, от которых нельзя ни избавиться, ни отречься. Вспомни свой рассказ, как в свои студенческие годы Ты, идя со своим приятелем, шла по одной стороне улицы, а он на другой стороне.

Так что здесь нет проблемы. Ты всегда делала и говорила, как Ты хотела. Можно было просить, умолять, настаивать или не настаивать, плакать, но если Тебе хотелось итти по тротуару на другой стороне улицы, то Ты шла, вопреки всему, на другой стороне. Так было, так есть. С этим придется считаться и попросту до конца принимать, что я делал и делаю, и, очевидно, буду продолжать делать⁵⁰.

---

⁴⁷ Людмила Курилова, Зустрічі з Миколою Зеровим. С. 106, 114.

⁴⁸ Микола Зеров, *Українське письменство*. С. 1158.

⁴⁹ Там само. С. 1157.

⁵⁰ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України [ЦДАМЛ-МУ]. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 94.

Коли Петров помер, Софія Федорівна зателефонувала до його співробітниць з Інституту археології Валентини Корпусової та Катерини Корнієнко, які відразу приїхали. Про той момент Валентина Корпусова згадує так:

Мені здавалося, що Софія Федорівна все життя кохала свого першого чоловіка – Миколу Зерова, а Віктор Платонович як був для подружжя другом, одним із неокласиків, так і залишився живою згадкою про загиблого чоловіка. Навіть біля щойно померлого Віктора Платоновича Софія Федорівна розповідала про свій перший шлюб, про наглу смерть сина Котика, про арешт чоловіка, про свою трагедію... Ми чекали від неї спогадів про Віктора Платоновича, котрого дуже любили, та не почули про нього жодного слова. Ніби це не він, а Микола Костьович лежав поруч на дивані, очікуючи похорону. В декількох кроках від дивана були завжди відчинені двері, за якими в куту іншої маленької кімнати, на тумбочці, мов ікона, стояв великий за розміром портрет Миколи Зерова, написаний маслом... Взагалі зрозуміти й уявити Софію Федорівну, як таку, я не могла, для мене вона залишалася «річчю в собі». Вона була на 4 роки старша за віком від Віктора Платоновича, вища від нього на зріст, худа, зі стрункою й одночасно наче монументальною статурою, велична, стримана, мовчазна. Запам'яталася якась відчуженість, неприйняття жодних тем розмов, окрім теми літературного життя Києва за часів неокласиків... Я завжди відчувала, що прийшла в гості саме до Віктора Платоновича, а не до них двох, та так воно й було⁵¹.

Що нам підказує це свідчення? Чи воно найкраще ілюструє стриманість Софії Федорівни? Адже чи могла *така* жінка дозволити собі плакати перед молодими колежанками щойно померлого чоловіка? А можливо, така реакція була природним першим етапом трауру за нагло, за письмовим столом померлим чоловіком, у відхід якого важко повірити й який годі вербалізувати?..

Загадки приваблюють. Мемуаристи в описі Софії Федорівни вживають ті самі слова, що їх Петров уживав для опису Марко Вовчок: холодна, стримана, мовчазна, самодостатня, незрозуміла... Загадковий Сфінкс? Чи Сфінкс без загадки? Жінка, яка, всупереч

---

⁵¹ Валентина Корпусова, Із останнього життєпису Віктора Платоновича Петрова (Домонтовича): «Він був людиною покликання, а не визнання» // *Українська біографістика*. С. 341–342.

уському, дозволяла собі просто бути собою. Не переходити на інший бік вулиці...

Незрозумілий Петров

Борис Крупницький писав про Петрова: «Він умів дуже добре і точно аналізувати людей, але рівночасно сам хотів залишитися незрозгаданим, самим для себе»⁵². Юрій Шевельов вважав, що Петров «був у житті великим провокатором і пародистом»⁵³. Мовляв, він «більше думає не про те, що сказати, а про те, чого не сказати, не домовити. Як Пер Гюнт, він старався обійти життя по кривій. Де тільки можна було, він дезертував»⁵⁴.

Докія Гуменна говорила про «вужеву невловність», Крупницький про «щось хамелеонівське», Костецкий про «утілену мисль». На думку Богдана Бойчука, «це була чудова гра, віртуозне балансування між двома проваллями»⁵⁵. Улас Самчук зауважив, що Петров «відчував і розумів явища в їх трансцендентній натурі не конче довіряючи їх зовнішній подобі» і вів далі:

до політичних умов життя він ставився з наперед обдуманим наміром не робити проти них супротиву. Не тому, що він їх боявся, а тому, що вони не варті того, щоб з ними сперечатися. Почуття його вищости було таке самозрозуміле, що воно не вимагало зовнішньої демонстрації. А тому він зберігся за часів сталінських вівісекцій⁵⁶...

«Нерозгаданий» Петров лишив у своїх текстах чимало натяків й прямих підказок щодо бажаного для нього відчитання його поглядів і мотивацій. Наприклад, із приводу постійно приписуваної йому іронії (що в деяких, особливо пізніших, текстах стає мало не синонімом цинізму) в «Серафікусі» автор риторично запитує: «Хіба ж за іронією не ховається остання щирість і ліризм?» У передмові до «Людини, що сміється» Петров прямо заявляє: «Іронія це й єсть обурення, заховане під маскою зовнішньої байдужості».

---

⁵² Борис Крупницький, *Мої спогади про В. Петрова*. С. 737.

⁵³ Юрій Шевельов (Юрій Шерех), *Я-мене-мені... (і довкруги)*. *Спогади*. Т. 1. В Україні / Упор. Сергій Вакулєнко. Харків, 2017. С. 478.

⁵⁴ Юрій Шерех, Віктор Петров, як я його бачив. С. 425.

⁵⁵ Богдан Бойчук, *Спомини в біографії*. Київ, 2003. С. 58.

⁵⁶ Улас Самчук, *На коні вороному. Спомини і враження*. Вінніпег, 1990. С. 221–222.

А неопублікований нарис про світогляд Анатолія Франса є суцільною апологією іронії як «найкращого виразу для суперечливих істин»⁵⁷. Там-таки стверджено, що «треба культивувати суперечності», треба своє поводження зробити зразком суперечності, адже тільки людина суперечностей може «хоч трохи наблизитися до істини»⁵⁸.

Або про спокій і сумнів. Про поезії Рильського Петров каже: «Його спокій виріс з його скепсису й песимізму». І тут-таки переказує думку Проспера Меріме: «Тільки той, хто сумнівається, і є чесним»⁵⁹. В іншому місці цієї наукової доповіді Петров міркує: «Тільки скептик не змагатиметься переконувати інших в істині своїх думок і не стане відмовлятися зрозуміти думки висловлені іншою людиною». Це 1924 рік. А року 1955-го, 8 листопада, в листі до Софії він пише:

Ты знаешь: я всегда бываю прав! И на этом я и сейчас настаиваю. Я еще не встречал человека в жизни – это относится к другим и ко мне самому – чтобы его, этого человека, можно было бы в чем-либо переубедить. Я уже давно уверился в этом и поэтому уже давно не делаю никаких попыток убеждать кого-либо (в том числе и себя) в чем-либо⁶⁰.

Твори В. Домонтовича, особливо «Без ґрунту», можна назвати апологією сумніву. Або навіть своєрідним визнанням того, що ціною багатогранності стає неможливість цілісності. Як Штефан Цвайґ написав про Кляйста: «Тільки той, хто роздріблений, знає жагу цілісності»⁶¹. У Берліні Петров жив на Кляйштштрассе...

Утім, у найвідомішому листі до Софії Зерової немає й тіні сумніву чи іронії – є певність себе і певність свого почуття кохання:

Жизнь много раз разламывалась и куски рассыпались, но всегда и в рассеянных кусках жизни была целость, и при всех изменениях одно оставалось неизменным, и это всегда неизменное в моей жизни это было мое чувство любви к тебе, моя постоянная любовная память о тебе...

---

⁵⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 3.

⁵⁸ Там само. Арк. 4.

⁵⁹ Віктор Петров [Поетична творчість М. Рильського]. С. 111.

⁶⁰ ЦДАМЛМУ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 123.

⁶¹ Stefan Zweig, *Der Kampf mit dem Dämon. Hölderlin, Kleist, Nietzsche*. Leipzig, 1925. S. 187.

Это странное состояние, остающееся изо дня в день, из года в год, из десятилетия в десятилетие неизменным. Быть может, все это просто и очень ясно, потому что чувство себя это одновременно для меня чувство тебя и если думаю о себе, то тем самым думаю о тебе, чувствую тебя. Дни мои для меня наполнены тобою. Так было раньше, так есть и теперь.

Оглядываешься назад, охватываешь десятилетия, которые прошли, одним взглядом, одним и единственным ощущением, чувством одного единственного ощущения: и в центре всего и всегда ты. Я тебе говорил о моих снах: они повторялись всегда каждую ночь. Мне снилась ты. Это был всегда повторенный, всегда один и тот же сон: я иду к тебе, и никак не могу прийти к тебе, достичь тебя. Стремление к тебе остается незавершенным... И я – теперь уже наяву – мечтаю о том, когда мы будем вместе, и жизнь наша свяжется тесно, как еще никогда до сих пор. Я думаю, что это так будет, потому что иначе не может быть, потому что я этого хочу, а то, чего я когда-либо или как-нибудь хотел, всегда осуществлялось...

Теперь же я пожелаю тебе быть счастливой в дни твоих именин, и помнить, что, хотя нас разделяют дали, но я с тобой и ты для меня только одна! Обнимаю и крепко тебя целую. Твой всегда... В.⁶²

Чи не є це його власне, Петрова, заперечення міркувань головного героя «Без ґрунту» про «колективізацію» почуттів? Або це вправне підлаштування під очікування Софії Федорівни, яку ніхто не міг ні в чому переконати? Принаймні це єдиний *такий* лист Петрова до Софії. Його сингулярність, винятковість можна тлумачити по-різному. Можна сказати, що кохання – це почуття, яке підживлюється підтвердженням очевидного. Можна сказати, що надмірне повторення високих слів загрожує їхнім знеціненням. Варто, слідом за В'ячеславом Брюховецьким, звернути увагу на те, що наведений вище опис сну про «незавершеність потягу» майже дослівно повторює сон із невідправленого листа до Вер доктора Серафікуса: «Я майже щодня бачу тебе у сні, але я ніколи не зустрічаюся з тобою. Ти була і ти пішла, і я, у стурбованому бажанні й сподіванні зустрітися з тобою, іду, біжу, шукаю, розпитую, турбуюсь, кидаюся із одного місця в інше, – і ніколи з тобою не зустрічаюся»⁶³. Що це?

⁶² ЦДАМЛМУ. Ф. 243. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 116–117.

⁶³ В'ячеслав Брюховецький, Віктор Петров: *Верхі доли – верхи і доли*. Київ, 2013. С. 103–104.

(Не)свідоме автоцитування? Точка зіткнення художнього твору із життям? Життєве пере-проживання художнього образу?

***

У «Романах Куліша» Петров зробив таку ремарку: «ми за наших часів за найкращі любовні листи вважаємо листи Чехова до дружини – такі тонкі, сріблясті, ніжні, чутливі, інтимні: Левітан і Фет разом!» А вже за пару рядків додав: «Та кінець-кінцем, і ця «чеховська» чутлива інтимність і палкі пристрасні визнання, це теж тільки спосіб вислову!»

Листи Віктора Платоновича до Софії Федорівни, за дослівно поодинокими винятками, не-«чеховські». Вони стримані й практичні. Ніби допасовані до адресатки. У них немає розважань про поетичні твори чи наукову роботу. Хіба що короткі враження про фільми (кінематограф – це спільне захоплення трьох головних героїв цього нарису). Але чи в ніжності завжди однакове обличчя? Чи можна словами висловити самотність і надію? І чи кохання завжди є антонімом до виживання?

Андрій Портнов

Берлін – Вальдніц, осінь 2020

P.S. Висловлюю щирю подяку Миколі Рябчуку, Сергієві Савченку, Марині Сніжинській, Анні Целестинській, Денисові Шаталову та моїй сестрі Тетяні за критичне прочитання й дружні зауваження до перших версій цього тексту, а найбільше – Тані Малярчук за напрочуд влучні коментарі й підказки, що уможливили завершення цієї передмови, але, звісно ж, не завершення змагань із розгадування таємниці...